

Етически и морални проблеми в материалистическите философски системи

Увод

За разлика от идеалистическите философски системи в рамките на материалистическите, при разработката на етическите знания се наблюдава една последователност и приемственост на изходните материалистически позиции, от които философите се ръководят при разкриване същността на морала (нравствеността) и същевременно, непрекъснато усъвършенстване и доразвитие на тези позиции в рамките на философските системи на следващите философи материалисти.

1. Елински представители на материалистическата философия

Най-яркият представител на материалистическата философия от древността, който има огромни заслуги за разработката на етическите знания, това е Епикур. Той принадлежи към най-авторитетното и най-значимо направление на древногръцкия материализъм - философията на атомизма. Но докато Демокрит преди всичко се занимава с проблемите на онтологията и гносеологията като най-съществени проблеми на материалистическата философия, Епикур съсредоточава своето внимание върху проблемите на етиката.

Първият въпрос, който Епикур разглежда, това е въпросът за произхода, за източника на морала. Той категорично се противопоставя на всички теории за божествения произход на морала. Боговете, според него, нямат никакво отношение към моралните явления, те не се намесват и не определят моралното поведение на човека. Моралните ценности не идват наготово като дар от боговете, а са естествен резултат от справедливите действия и постъпки на хората. По този начин Епикур застава твърдо на позициите на атеизма в моралната сфера.

Епикур смята, че произходът и източникът на морала трябва да се търси в самата природа и по-точно в природата на човека. Моралът според него има напълно естествен произход и не е резултат от действието на някакви свръхестествени сили и

фактори. Основно положение в етиката на Епикур е принципът на единството между природата и човека. Човек е природно същество. Природата и човекът се схващат като единно цяло, защото се подчиняват на едни и същи закони. Човекът е неделимо цяло от природата и осмисля своето поведение в съгласие с нейните изисквания и закони.

Като изхожда от тази материалистическа постановка за произхода и източника на морала, Епикур разработва въпроса за същността на морала и нравствения идеал в съответствие с интересите, желанията и стремежите на човешката личност. Основа на морала, негова същност и проява на нравствения идеал в последна сметка според Епикур е стремежът на човека към щастие. Щастието, казва Епикур, това е върховната цел на блажения живот. Затова неговата етика се нарича евдемонистическа - от евдемония (щастие). Постигането на щастието според Епикур е свързано с проблема за отношението между удоволствието и страданието. Преди всичко Епикур смята, че стремежът към щастие предполага постигането на удоволствието - удоволствието е благо, то е началото и края на блажения живот.

Стремежът на човека към удоволствие не трябва, обаче, да се схваща в духа на традиционния хедонизъм на древността, който се проповядва и до наши дни, от който сам Епикур решително се разграничава. " Когато ние казваме, - пише Епикур- че удоволствието е крайна цел, то ние разбираме не удоволствието на разпутниците и не удоволствието, изчерпващо се в сетивното наслаждение, както смятат някои незнаещи, несъгласяващи се или неправилно разбиращи, а ние разбираме свобода от телесни страдания и душевни тревоги."

Според Епикур, основните моменти, характеризиращи удоволствието са следните:

- Отсъствието на физическо и духовно страдание;
- Справедливостта или умереността;
- Невъзмутимостта на духа;
- Дружбата като висша форма на общуване между хората.

Епикур смята, че в основата на удоволствията са човешките желания, които той класифицира в три основни групи:

- Естествени и необходими;
- Естествени, но не необходими;

- Неестествени и не необходими.

Към първите той отнася желанията, свързани с удовлетворяване на най-насъщните потребности на индивида - храна, облекло. Към вторите принадлежат онези желания, удовлетворяването на които надвишава естествените нужди на човека - разкош, пресищане и др. Към третата група спадат всички онези желания, които противоречат на естествените закони за съществуване и съжителство на хората - стремеж към богатство, амбиция за власт.

Природата на удоволствието се определя от реалните резултати на неговото действие. Удовлетворяването на не необходимите желания и удоволствия води неизбежно до стимулиране на страстите, до пораждаване на нови желания и накрая до отклоняване от принципите на благоразумния живот. Същността на удоволствието се определя и от неговото пряко отношение към страданията на индивида. Епикурейската максима допуска за естествени и необходими онези удоволствия, които повече или по-малко освобождават индивида от едно или друго страдание. Така удоволствието, чието удовлетворяване причинява страдание, не е необходимо, а удоволствия, чието отсъствие води до едно или друго страдание, са необходими.

Разбирането на Епикур за умереността изразява изискването за хармоничност в поведението и действията на индивида. Умереността се реализира в две насоки. От една страна, тя предполага сдържаност спрямо желанията и удоволствията - колкото по-малко желае човек, толкова по-лесно достига своите цели и толкова по-безпрепятствено задоволява своите желания. От друга страна, умереността предполага целесъобразност при подбиране на средствата за реализиране на желанията. Умереността не е отказ от удоволствие, не е апатия, а е своеобразен контрол над тях. Възгледът на Епикур за умереността изразява не само самодисциплинираност на духа, но и благородно примирение. Тя изразява едновременно чувството за скромност и чувството на утешение. Като идея на моралното съзнание умереността е свързана с реалистично отношение към действителността.

Това, което определя главния смисъл на епикурейската етика е, че щастието - тази върховна цел на блажения живот - не се състои просто и само в удоволствията, а и в отсъствието на телесни страдания и духовни тревоги, когато тяхното присъствие отклонява човека от неговите естествени потребности и цели. В съгласие с това, епикурейската максима изисква човек да се стреми не само към наслаждение, но и към освобождаване от страдания и тревоги. Удоволствията са оправдани, ако чрез премахване на страданията водят до нравствения идеал - щастието, като върховно и

блажено състояние на човешкото съществуване.

2. Материалистично направление в новата европейска философия

От представителите на материалистическото направление в новата европейска философия през XVII в. най-значителна роля за разработката на етическите знания имат английските философи Хобс и Лок, а също холандският философ Спиноза.

Хобс стои твърдо на материалистически философски позиции, ожесточено воюва с теологията и схоластиката. Това се проявява в цялото му философско учение и оказва много сериозно влияние върху разработката на етическите знания.

При разработката на етическите проблеми Хобс проявява реализъм, като отчита съвременното му състояние на английското общество, което се характеризира с интензивен процес на първоначално натрупване на капитала. Според него отначало хората се намират в едно естествено състояние на противопоставяне и борба на всеки срещу всеки, при което важи латинската сентенция "човек за човека е вълк". Това състояние обаче противоречи на основното и природно влечение на човека към самосъхранение.

Самосъхранението е висше благо, от всички блага то е първо и най-главно. Хобс придава на самосъхранението егоистичен характер. Според него човек по природа е егоист, но това не значи, че ние трябва да се противопоставяме и осъждаме тази природа. Егоизмът според Хобс е просто проява на необходимост, защото човекът е част от природата и той се подчинява на природните закони. Животът на човека е даден от природата. Затова щастието според Хобс не се състои в спокойствието и невъзмутимостта на духа или в отсъствието на желаниа, както твърди Епикур, защото с тяхното прекъсване се прекратява и самият човешки живот.

В своите възгледи Хобс разкрива едно вътрешно противоречие: от една страна съществува естествено състояние на борба на всеки срещу всеки, а от друга страна обаче това състояние противоречи на основното и природно влечение на човека към самосъхранение. Всеки човек има природното право на живот и затова хората разрешават това противоречие като излизат от първоначалното естествено състояние.

Те преодоляват естественото състояние като сключват договор помежду си за спазване на определени правила, без които съжителството в обществото е невъзможно. Необходимо е всеки да се откаже от правата си над всички вещи и да отстъпи част от тези права на другите. Така според Хобс се зараждат и реализират в отношенията между хората в обществото естествените закони на нравствеността, породени от справедливия разум, а именно: не прави на другите това, което не желаеш да ти правят на теб; отдавай всекиму дължимото; никому не вреди и пр.

Характерна за етическите възгледи на Хобс, за разлика от Епикур, е тенденцията да се отделя едно значително място на социалните обстоятелства и фактори, чрез които се обяснява произхода и същността на морала. Ролята на природните фактори и на човешката природа, по-специално, естественото състояние на борба на всеки срещу всеки и природният стремеж към самосъхранение не са истинските фактори, които обуславят нравствеността. Те подтикват, насочват към възникването на нравствеността и нравствената регулация, но хората, водени от природния стремеж към самосъхранение сами създават естествените закони на нравствеността, които регулират взаимоотношенията в обществото.